

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 94(369.1)“04/05”

Ярослав ЯНОВСЬКИЙ

ПРОБЛЕМА ІСТОРІЇ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ГУНІВ У НАУКОВИХ СТУДІЯХ О. МЕНЧЕН-ХЕЛФЕНА (I)

У статті-рецензії аналізується монографія відомого номадиста-гунолога ХХ ст. Отто Менчен-Хелфена “Світ гунів”, де автор, на основі залучення й аналізу обширного писемного матеріалу і численних археологічних артефактів, зробив спробу в узагальненому вигляді відтворити складну та неоднозначну історію гунського етносу.

Ключові слова: етногенез, мова, історія, варвари, номади, європейські гунни, Аттіла, гунське нашествя, Римська імперія.

Ярослав ЯНОВСКИЙ

ПРОБЛЕМА ИСТОРИИ ЕВРОПЕЙСКИХ ГУННОВ В НАУЧНЫХ СТУДИЯХ О.МЕНЧЕН-ХЕЛФЕНА (I)

В статье-рецензии анализируется монография известного номадиста-гунолога ХХ в. Отто Менчен-Хелфена “Мир гуннов”, где автор, на основе привлечения и анализа обширного письменного материала и многочисленных археологических артефактов, сделал попытку в обобщающем виде воссоздать сложную и неоднозначную историю гуннского этноса.

Ключевые слова: этногенез, язык, история, варвары, номады, европейские гунны, Аттіла, гуннское нашествие, Римская империя.

Yaroslav YANOWSKYJ

PROBLEM OF THE EUROPEAN HUNS HISTORY IN RESEARCHES OF O. MENCHEN-HELFEN (I)

This article reviews and analyzes the monograph of the famous nomadist hunoloh of the twentieth century Otto Menchen-Helfen “The World of the Huns”, in which the author attempted in generalized form to reproduce complex and ambiguous story of the Hun ethnic group on the basis of involvement and extensive analysis of written material and numerous archaeological artifacts.

Keywords: ethno genesis, language, history, barbarians, Nomads, European Huns, Attila the Hun invasion, the Roman Empire.

Maenchen-Helfen O.J. The World of the Huns: Studies in Their History and Culture. – Berkeley; Los Angeles; L.: University of California Press, 1973. – 602 p.

Гунологія – порівняно новий дослідницький сегмент варваристики, який остаточно сформувався в окрему галузь історичних знань у міжвоєнний період. Гунський етнос та його історію фахівці, зазвичай, ділять на дві частини за географічним принципом та ареалом розселення: Схід і Захід.

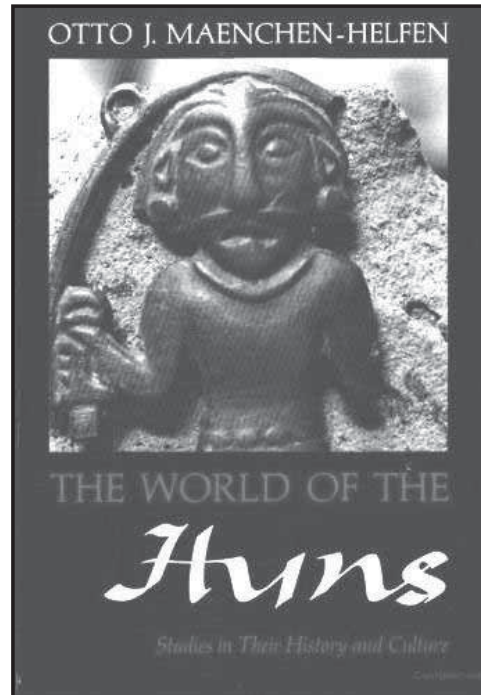
При тому, що етногенез гунів серед сучасних вчених залишається проблемою дискусійною й неоднозначною з точки зору концептуальних та інтерпретаційних підходів, необхідно відзначити: історія східних гунів висвітлена й проаналізована науковцями досить повно і ґрунтовно (це стало можливим за наявності обширного корпусу писемних джерел, переважно китайського, монгольського і тибетського походження, а також багатого археологічного матеріалу), на відміну від західних.

Історія західних, або європейських гунів, через недостатність, заплутаність та у багатьох випадках протирічність свідчень, залишених пізньоантичними авторами, перетворилась на поле наукових баталій. Лінгвісти, етнологи, археологи, антропологи, релігієзнавці, культурологи та історики-номадисти висловлюють суперечливі думки і погляди щодо походження західних гунів, їх зовнішності, мови, звичаїв, традицій, побуту, релігійної (культуво-обрядової) практики. Отже, більшість питань, пов'язаних з т.зв. гунським чинником у європейській історії доби Великого переселення народів, залишаються відкритими для подальшого вивчення і здійснення об'єктивних теоретичних узагальнень.

Разом з тим, у царині гунології існує декілька імен, які стали знаковими для всіх, хто займається дослідженням цього етносу. Серед них – Отто Менчен-Хелфен, який, зібравши великий фактологічний та археологічний матеріал, створив протягом 60-х рр. XX ст. і видав своєрідну енциклопедію знань та свідчень про гунів. Цінним є і те, що вчений ґрунтовно проаналізував і врахував майже весь накопичений досвід, концепції і фахові погляди своїх попередників, починаючи з Ед. Гіббона [10-11] і Ам. Тьєрі [18-21].

Серед інших відомих фахівців-варварологів, медієвістів та славістів XIX-XX ст. як західноєвропейських, так і російських та радянських, котрі у своїх монографіях та статтях тією чи іншою мірою зверталися до гунської проблематики, варто згадати імена К. Бабста [2], А. Вельтмана [7], Г. Гізо [15], Ю. Венеліна [8], К. Іностранцева [14], В. Сиротенка [17], А. Бернштама [3], В. Буданової [6], Л. Гумільова [9], Л. Альфана [1], М. Був'є-Ажана [5], Е. Хаттона [39], Е. Томпсона [55, 56] та ін. [26-32, 35, 37, 47].

Історіографія кінця XX – початку XXI ст. з питань гунології представлена публікаціями як фаховими [4, 12, 13, 16, 22, 23, 38, 41, 44, 48, 54], так і науково-популярними [24, 25, 33, 34, 36, 40, 42, 43, 46, 49-53, 57]. Однак на цьому строкатому історіографічному тлі книга О. Менчен-Хелфена, попри

деякі недоліки та сумнівні твердження автора, і на сьогоднішній день за багатьма ознаками залишається етапною, класичною, взірцевою.

Отже, робота відомого західноєвропейського вченого, історика-варваролога й номадиста О.Дж. Менчен-Хелфена “Світ гунів” [45] з одного боку, є класичною, з іншого – взірцевою, оскільки стала не лише новаторською (в методологічному сенсі), а й концептуальною з огляду на розкриття автором цілої низки складних питань і слабо досліджених проблем, пов’язаних з осмисленням та всебічним аналізом феномена гунів, – етносу, котрий в епоху Великого переселення народів відіграв значну геополітичну роль і суттєво вплинув на подальший хід історичних подій у Європі, тобто в часи раннього середньовіччя.

В актуалізованому проблемному сенсі симптоматичним є підзаголовок книги: Дослідження їх (гунів) історії та культури. Цим уточненням О.Менчен-Хелфен окреслює і конкретизує коло питань, яке він, як автор, буде розглядати на сторінках своєї монографії. Необхідно відзначити, що книга О.Менчен-Хелфена є достатньо великою за обсягом (понад 600 сторінок), ґрунтовною за опрацюванням та використаним фактологічним матеріалом, масштабною за описом і аналізом історичних подій, які стосуються епохи Пізньої Античності на європейському терені. Крім того, слід констатувати, що монографія цього науковця чітко й логічно структурована, назви розділів та параграфів так само об’єктивно вмотивовані й визначені.

Згідно зі змістом і самим текстом, монографія О.Менчен-Хелфена складається з дванадцяти тематичних розділів, пов’язаних між собою послідовністю авторського викладу концептуально-аналітичних узагальнень. Доречно підкреслити, що в роботі О.Менчен-Хелфен використав майже весь наявний на сьогоднішній день писемний матеріал – розлогий корпус пізньоантичних та ранньосередньовічних джерел, як авторизованих, так і анонімних. Крім того, вчений залучив значну кількість даних епіграфіки, нумізматики та сфрагістики. З іншого боку, для підсилення власної доказової бази з точки зору її аргументації, О. Менчен-Хелфен використав численні археологічні артефакти, пов’язані саме з гунською добою та гунською культурою.

З іншого боку, варто звернути увагу, що в перших розділах свого монографічного дослідження О.Менчен-Хелфен головну увагу приділяє проблемі визначення витоків і походження гунського етносу [45, с. 1-165]. Він ґрунтовно і достатньо критично аналізує відповідну тематичну історіографію, вдало розставляючи світоглядні, концептуальні та методологічні акценти, виразниками яких були його колеги – європейські (англійські, німецькі, французькі, італійські й радянські) та американські фахівці ХХ ст., а також – і давні класики кінця XVIII-XIX ст., починаючи із вже згадуваних вище Е.Гіббона та Ам. Тьєррі. Найбільше О.Менчен-Хелфен полемізує з двома радянськими істориками – А. Бернштамом [3] та Л.Гумільовим [9].

В даному контексті можна стверджувати, що в цілому наукова полеміка між О.Менчен-Хелфеном та радянськими сходознавцями носила характер

не зовсім коректний, не зовсім толерантний і не зовсім конструктивний. Наприклад, він безапеляційно критикує достатньо відомих номадистів та археологів з СРСР, звинувачуючи їх у недостатній фаховій компетенції та низькій професійній підготовці. Зокрема, О.Менчен-Хелфен пише, що радянські історики – А.Бернштам, В.Тревер, М.Артамонов, О.Смирнов, Г.Федоров і навіть Л.Гумільов (?) – необізнані у “філологічній роботі”, і неспроможні проводити належний лінгвістичний аналіз древніх текстів [45, с. 18-19].

Однак, як відомо, Л.Гумільов – один з найвідоміших у ХХ ст. світових фахівців (як перекладач, науковий коментатор та джерелознавець) саме з тюркських (переважно алтайських та монгольських) мов. Отже, сам О.Менчен-Хелфен, не будучи видатним філологом та перекладачем високого рівня зі східних мов, абсолютно неаргументовано, у дещо різкій формі й апіорно звинувачує видатного етнолога й тюрколога у “нефаховості”, не надаючи у більшості дискусійних питань власної, серйозно аргументованої системи доказів. З іншого боку, необхідно відзначити, що у ряді випадків методологічна критика О. Менчен-Хелфеном [45, с. 445-446] позицій Л. Гумільова [9, с. 651-653] є слушною, доречною та справедливою, особливо, коли це стосується аналізу проблеми етногенезу гунів.

Переходячи до аналізу та реферативної оцінки фундаментальної праці О.Менчен-Хелфена, зупинимось на висвітленні змісту відповідних розділів і точки зору автора з головних, досліджуваних ним питань, задекларованих у Передмові. Перша глава монографії “Світ гунів” називається “Літературні свідчення” [45, с. 1-16], складається з чотирьох параграфів і присвячена, в першу чергу, демонізації образу гунів у пізньоантичній історичній та літературній традиції. Автор висвітлює причини цієї демонізації у світогляді обізнаних греко-римлян (нобілів і патриційів) та негативному соціумному (колективному) сприйнятті гунської номади римським плебсом на рівні усталених й достатньо стійких стереотипів вже наприкінці IV ст.

Далі науковець здійснює аналіз порівнянь, що стосуються опису гунських племен в історичних трактатах провідних імперських діячів та письменників. Зокрема, О.Менчен-Хелфен детально характеризує опуси Амміана Марцелліна, Кассіодора, Пріска Панійського, Апполінарія Сидонія, Єронима Стридонського, Йордана, Прокопія Кесарійського, Фіофілакта Симокатти, Клавдія Клавдія, ряду інших, менш відомих істориків та хроністів IV-V ст. [45, с. 9-10]. Крім того, О.Менчен-Хелфен визначає, чим саме відрізняється оцінка гунів та гунського нашествия на Європу в греко-римському історіописанні, візантійському та готському [45, с. 15-16]. Окремий аналіз автор здійснює щодо історичних творів і хронік, які належали перу тогочасних церковних діячів – Євсевія Памфіла, Сократа Схоластика, Євагрія Схоластика, Олімпіодора Фіванського, Павла Орозія, Руфіна Аквілейського [45, с. 16].

В другому розділі монографії, який має узагальнену назву “Історія” [45, с. 18-167] і складається з дванадцяти підрозділів (параграфів) та є

одним з найбільших за обсягом, О.Менчен-Хелфен послідовно розглядає та поетапно висвітлює ранню й найбільш легендизовану історію європейських (західних) гунських племен (описує та характеризує вторгнення гунського етносу в Азію, правління керманичів Улдіна, Харатона, Октара і Руги), у підсумку доводячи її до аналізу блискучого врядування “Батога Божого” – найвідомішого вождя гунів Аттіли і його численних війн з готами (дві т.зв. гото-гунські війни), Східною Римською імперією (Візантією) та Західною Римською імперією [45, с. 94-151], котру в середині V ст. очолював імператор Валентиніан III, а з гунами воював його талановитий полководець – Аецій.

Його наукове (і концептуальне) бачення комплексу причин, мотивацій, шляхів і особливостей просування племен хунну з Азії на європейський континент зводиться до наступного концептуального осмислення. В III ст. до н.е. на території Монголії й Південного Забайкалля виник військовий союз хунну, ядро котрого склали 24 племені. Хунну або “сюнну”, що означає “злі раби”, почали здійснювати з того часу систематичні набіги на кордони Китаю. Особливо посилилась могутність хунну в II ст. до н.е., в роки правління шаньюя (“великого вождя”) Моде (209-174). В 200 р. до н.е. Моде завдав поразки китайцям і обклав їх даниною. Проте з кінця II ст. до н.е. для хунну почалася смуга військових невдач у війнах з сяньбійцями, що й призвело в результаті до руху хунну на Захід [45, с. 18-25].

У 55 р. до н.е., далі продовжує розвивати свою думку О.Менчен-Хелфен, їх племінний союз почав розпадатися; в результаті виділились групи північних та південних хунну, і саме північні, на чолі з шаньюєм Учжулю-жоді (Нанчжи-яси, Чжи; 8 р. до н.е. – 13 р. н.е.), “відкочували” на Захід. Невдовзі вони перевалили через гори Тянь-Шань і утвердили своє панування в степах сучасного Східного Казахстану; на території Семиріччя прибульці створили державу Юебань, яка проіснувала до кінця V ст. [45, с. 29-30]. В цих місцях, продовжує свою думку О.Менчен-Хелфен, раніше жили іраномовні алани, тому поява тут хунну спричинила нові “пересування” племен. Частина аланів змішалася з хунну, а частина вирушила на захід, у низовини Волги та Дону, і надалі увійшла в європейську історію під назвою “гуни” [45, с. 34-35].

Подальшу історію хунну О.Менчен-Хелфен трактує наступним чином. В 36 р. н.е. панівна влада хунну у Східному Казахстані в ході боротьби із сусідами була зламана. У 93 р. н.е. почалось пересування північних хунну в Джунгарію; деякі їхні племена попрямували через Афганістан до Індії, а основна маса хунну, відступаючи у 155-160 рр. під ударами військ сяньбійця Таньшихуая (155-181) за Тарбагатай, перемістилась на захід, спочатку в південноуральський степовий ареал, а далі – в район мешкання аланів і угорських племен. Тут, на великому просторі в степах між низовинами Дону, Волги та Аральським морем, хунну, угри й алани протягом трьох віків (починаючи з 46 р. н.е.) кочували, вступаючи в політичні відносини як мирні, так і воєнні, з великими державами стародавнього світу – Іраном, Римською імперією та Візантією [45, с. 37]. Й саме протягом цього часу, наголошує О.Менчен-Хелфен, на цьому терені реалізувалась етнічна “трансформація”

хунну в гунів внаслідок асиміляції з угро-фінським населенням. У 160 р. з'являється перша згадка вже про “гунські” племена в європейській літературі (у Діонісія Перієгета); в 165 р. про них пише і Клавдій Птолемей в своєму “Керівництві з географії у восьми книгах” [45, с. 40-41].

Переходячи до наступного етапу (цивілізаційної фази) висвітлення історії гунської номади, О.Менчен-Хелфен, використовуючи дані автентичних джерел, відзначає, що в середині IV ст. гуни (тобто хунну) знов вирушили на захід і почали війну з колишніми союзниками – аланами, котрі жили на Північному Кавказі. Війна тривала понад двадцять років і завершилася підкоренням аланів (розгром 370 р.) та входженням їхніх загонів до складу гунських військ. 371 р. гуни вдерлися у володіння готів. В 374 р. гуни через “Каспійські ворота” масово вторглися у Центральну Європу, а коли наступного 375 р. під керівництвом Баламбера (Баламира; 372-385) вони розгромили остготське “королівство” Ерманаріха (або Германаріха; 351-376), – виник новий величезний гунський союз, який досить швидко поширив свою владу на території від Карпат до Кавказу і підкорив собі багато місцевих племінних груп і етносів [45, с. 43]. З часом, характеризує геополітичну ситуацію в регіоні О.Менчен-Хелфен, гуни посилили свою експансію, продовжуючи просуватися на захід (кінець IV ст.) і “турбуючи” кордони Візантії. 395 р. гунська кіннота здійснила потужний набіг на Закавказзя, Сирію, Каппадокію й Месопотамію [45, с. 45-46].

Однак протягом IV ст., цілком логічно резюмує свій висновок О.Менчен-Хелфен, гуни ще не утворили власної єдиної держави. Вони поділялися на “автономні” племена, на чолі котрих стояли вожді. Лише в першій чверті V ст. серед окремих керманичів племен почали виділятися найсильніші [45, с. 47]. Від неорганізованих грабіжницьких набігів гуни, за твердженням О.Менчен-Хелфена, переходять до масштабних завойовницьких кампаній і примушують рахуватися з ними імператорів Сходу та Заходу; наприклад, 412 р. візантійці відрядили до них окреме посольство [45, с. 48].

Не менш обґрунтованим в концептуальному сенсі є твердження О.Менчен-Хелфена про те, що “тиск” гунів на римські землі особливо посилюється за царювання Ругіли, який правив у першій третині V ст. (428-434) після Ульдіса (Ульдіна) й Доната (400-406) та Харатона (412-428). Ругіла (Руа, Роас) спромігся захопити багаті придунайські провінції Імперії; з 420 р. Паннонія стає центром гунської держави. Східноримський імператор зобов'язався щорічно сплачувати Ругілі 350 фунтів золота [45, с. 83-84]. В 20-ті рр., аналізує ситуацію О.Менчен-Хелфен, гунські племена залишають Північне Причорномор'я і захоплюють колишню римську Дакію та частину Нижньої Мезії. В цей же період на історичну арену “висуваються” брати Ругіли – Оптар (Октар), Мундзук та Оебарсій. Зі смертю в 434 р. Ругіли влада переходить до його племінників – Бледи й Аттіли, синів Мундзука; починається доба гунського панування в пізньоантичному світі [45, с. 92].

Виваженим і об'єктивно вмотивованим є одне зі стрижневих тверджень О.Менчен-Хелфена про те, що в епоху важких випробувань для латинян

імперські інтелектуали бачили майбутню розв'язку подій у змішанні варварів і римлян [45, с. 93]. Ритор Фемістій наприкінці IV ст., доречно згадує автор, пророкував: “Зараз рани, завдані нам готами, занадто свіжі, але незабаром ми знайдемо в них співтрапезників і соратників, які братимуть участь в управлінні державою”. На загал, судження занадто оптимістичне, підкреслює О.Менчен-Хелфен, оскільки згодом реальність хоча й набула деякої подібності до ідилічної картини Фемістія, але за істотної відмінності: не римляни, а переможці-варвари приймали у свої ряди переможених римлян [45, с. 93]. Культурному взаємовпливу цих двох груп населення від самого початку сприяв ряд обставин.

За узагальнюючою констатацією О.Менчен-Хелфена, варвари, які розселились в V ст. по теренах Римської імперії, аж ніяк не були тими молодими, проте дикими народами, котрі тільки-но вийшли зі своїх лісів і степів (такими вони традиційно зображувались їхніми освіченими ненависниками в ту епоху). Й хоча вони також не були “уламками ослабленої раси” (неоднозначне визначення Фюстеля де Куланжа), проте пройшли довгий шлях еволюції під час своїх, іноді столітніх, мандрів, що завершилися, зрештою, тотальною інвазією на Римську імперію. Варвари “багато бачили, багато довідалися, чимало засвоїли” [45, с. 155]. У своїх мандрах вони вступали в контакти з різними культурами і цивілізаціями, від яких зазвичай сприймали мистецтво та ремесло.

З точки зору О.Менчен-Хелфена, прямо або дотично більшість цих народів зазнала впливу азійських культур, іранського світу, а також і греко-римського, особливо його східних провінцій, найбільш багатих і квітучих, котрим призначено було стати з кінця IV ст. Візантією. Варвари принесли тонку техніку обробки металів, ювелірну й шкіряну майстерність, а також неповторне мистецтво степів з його стилізованими тваринними мотивами [45, с. 156-157]. Їх спокушала, акцентує О.Менчен-Хелфен, культура сусідніх імперій, вони часом відчували захоплення перед освіченістю і розкішшю, і, хоча ці почуття були поверховими та проявлялись незграбно, вони свідчили принаймні про повагу [45, с. 158].

В третьому розділі книги (розділ має назву “Економіка” [45, с. 169-189]) дослідник так само ґрунтовно аналізує специфіку побуту, традицій, реалій повсякдення гунського кочового образу (і способу) життя. Самі параграфи цього розділу монографії є достатньо виразними та симптоматичними: “Верблюди”, “Домашнє вогнище”, “Прибуток в золоті”, “Торгівля”, “Шовк” й “Вино”. Назви, отже, говорять самі за себе і яскраво репрезентують всі економічні засади, складові, важелі та орієнтири, пов’язані не лише з одержанням гунською номадою прибутку у конкретних формах, а й її “торговельно-фінансовими” пріоритетами та “смаковими” перевагами на рівні активного побутового використання – верблюди, зброя, золото, шовк і вино.

У наступному, четвертому розділі роботи (його назва – “Суспільство” [45, с. 190-200]), О.Менчен-Хелфен розглядає складну й не до кінця

на сьогоднішній день розв'язану гунолагами проблему, яка стосується реконструкції гунського кочового суспільства, його соціальних ідеалів, духовно-світоглядних орієнтирів та особливостей ладу (устрою) на тлі багатовікової номадичної практики. В окремому параграфі [45, с. 198-199] вчений розглядає гунську правлячу верхівку – родову аристократію. Свій аналіз О.Менчен-Хелфен здійснює на прикладі звичаїв і традицій, які побутували й були поширені в гунському аристократичному середовищі при дворі Аттіли.

Наступний підрозділ четвертої глави [45, с. 199-200] автор присвятив статусу гунських рабів. Детально аналізуючи головне джерело – записки римського патриція, імператорського легата й дипломата Пріска Панійського, який свого часу перебував з офіційною делегацією при дворі Аттіли й залишив достатньо докладні описи різних сторін життя гунів, у тому числі – розповідь про гунських рабів, О.Менчен-Хелфен здійснює спробу реконструювати статус раба (за звичаєвим правом), сфери його використання, умови звільнення і т.п. Один з головних висновків дослідника полягає в тому, що раби як такі не дуже довго перебували в гунському суспільстві у рабському становищі: через рік, максимум два, їх у більшості випадків продавали за золото [45, с. 200].

Однак були непоодинокі випадки (про це часто згадують пізньоантичні джерела), коли раба звільняли і відпускали на волю просто так. Тогочасні джерела, як зазначає О.Менчен-Хелфен, також фіксують випадки, коли звільнений раб не виявляв бажання залишити гунську номаду; навпаки, він там одружувався і залишався жити. Рабинь-жінок гуни, зазвичай, залишали “як винагороду” собі; найчастіше гуни, особливо представники аристократії, на них одружувались [45, с. 200]. О.Менчен-Хелфен також констатує, що сам стан і праця раба в гунському суспільстві не були важкими або надто обтяжливими: хтось пас худобу, хтось доглядав коней, хтось прислуговував на бенкетах, хтось чистив зброю і навіть (такі випадки так само фіксують греко-римські джерела) брав участь в гунських нашествиях як воїн або зброєносець [45, с. 200].

Таким чином, підбиваючи підсумок стосовно реферованих вище початкових розділів монографії О.Менчен-Хелфена, можна відзначити наступне. У спробі комплексного аналізу проблем, пов'язаних з генезою гунського етносу і етноцивілізаційною характеристикою гунського феномена, дослідник послідовно дотримується позиції, що азіатські хунну і європейські (західні) гуни є спільним етноантропологічним субстратом, ойкумена котрого найбільш вірогідно розташована за Алтайськими горами – у Східному Сибіру. О.Менчен-Хелфен принципово відкидає слов'янські та семітські корені європейських гунів. Тут його погляди повністю збігаються з точкою зору К.Іностранцева та Л.Гумільова.

Аналізуючи воєнно-політичну історію гунської номади у Європі, її міграційний шлях від Дону до Дунаю, широкомасштабну інвазію на території Центральної та Західної Європи, О.Менчен-Хелфен констатує, що

саме гунський чинник відіграв одну з головних ключових ролей в активізації процесу Великого переселення народів, котрий, зрештою, докорінно змінив етнічну мапу європейського континенту. З іншого боку, необхідно підкреслити, що свою дослідницьку увагу вчений сконцентрував у більшості випадків на джерелознавчому й текстологічному аналізі корпусу греко-римських писемних джерел, а також на інтерпретаційних можливостях, які надають фахівцям означені джерела.

Джерела та література: 1. Артюх Л.Ф. Альфан Л. Варвары от Великого переселения народов до тюркских завоеваний X века. – СПб.: Евразия, 2003. – 415 с.; 2. Бабст К.И. Атила, бичь пятого века. – СПб.: Императорская Академия Наук, 1812. – VIII, 48, V с.; 3. Бернштам А.Н. Очерки истории гуннов. – Л.: ЛГУ, 1951. – 315 с.; 4. Боталов С.Г. Хунны и гунны // Археология, этнография и антропология Евразии, 2003. – № 1 (13). – С. 106-127; 5. Бувье-Ажан М. Атила: Бичь Божий. – М.: Молодая гвардия, 2003. – 230 с.; 6. Буданова В.П. Варварский мир эпохи Великого переселения народов. – М.: Терра, 2000. – 564 с.; 7. Вельтман А.Ф. Исследования о свевах, гуннах и монголах: В 3-х т. – М.: Тип-ия Шумана и Глушкова, 1858. – Т. II. Атила и Русь IV и V века. Свод исторических и народных преданий. – 6, IX, 219 с.; 8. Венелин Ю.И. О Болгарах на Волге, и об их переходе под именем Гуннов (Аваров, Козар) на Дунай // Историко-критические изыскания Юрия Венелина: В 2-х т. – М., 1856. – Т.2. – С. 95-104; 9. Гумилёв Л.Н. История народа хунну. – М.: АСТ; Люкс, 2004. – 704 с.; 10. Гиббон Э. Закат и разрушение Римской империи: В 7-ми т. – М.: Терра, 1997. – Т. III. – 624 с.; 11. Гиббон Э. Закат и разрушение Римской империи: В 7-ми т. – М.: Терра, 1997. – Т. IV. – 623 с.; 12. Джонс Т., Эрейра А. Варвары. – М.: Столица-Принт, 2007. – 464 с.; 13. Засецкая И.П. Культура кочевников южнорусских степей в гуннскую эпоху (конец IV-V в.). – СПб.: СПбГУ, 1994. – 365 с.; 14. Иностранцев К.Н. Хунну и гунны (Разбор теории о происхождении народа хунну, китайских летописей, о происхождении европейских гуннов и о взаимных отношениях этих двух народов. – Л.: Нева, 1926. – II, 152, III с.; 15. Пьер Ф., Гизо Г. История цивилизации во Франции: В 4-х т. – М.: Рубежи XXI, 2006. – Т. 2. – 320 с.; 16. Пенроз Дж. Рим и его враги. – М.: ЭКСМО, 2008. – 296 с.; 17. Сиротенко В.Т. Взаимоотношения гуннов и Римской империи // Учёные записки Пермского ун-та, 1959. – Т. 12. – Вып. 4. – С. 70-97; 18. Тьери Ам. Атила. I. Гунны и мир варваров // Москвитянин, 1852. – № 4. – С. 73-95; 19. Тьери Ам. Атила. II. Владычество гуннов на Дунае. Атила и Бледа // Москвитянин, 1852. – № 5. – С. 1-15; 20. Тьери Ам. Атила. III. Атила и мир римский. 1. Заговор Феодосия против Атилы. Римское посольство в Гуннию. 2. Двор Атилы // Москвитянин, 1852. – № 7. – С. 61-100; 21. Тьери Ам. Атила. IV. Атила в Галлии. 1. Вторжение в Галлию. Св. Женевьева. 2. Осада Орлеана. Поражение Атилы при Шалоне // Москвитянин, 1852. – № 10. – С. 65-108; 22. Энглим С., Джестис Ф.Дж., Райс Р.Р., Раш С.М., Серрати Д. Войны и сражения древнего мира. 3000 год до н.э. – 500 год н.э. – М.: ЭКСМО, 2004. – 270 с.; 23. Babcock M. The night Attila died: solving the murder of Attila the Hun. – Berkley: Berkley Books, 2005. – 324 p.; 24. Babcock M. The stories of Attila the Hun's death: narrative, myth, and meaning. – Dublin: Edwin Mellen Press, 2001. – 129 p.; 25. Bäuml F. Attila: the man and his image. – Budapesht: Corvina, 1993. – 131 p.; 26. Binyon L. Painting in the Far East. – L.: Tempus, 1913. – 369 p.; 27. Brady C. The Legend of Ermanaric. – Berkley: Univ. Press, 1949. – 416 p.; 28. Brion M. The Story of the Huns. – L.: R.M. McBride, 1931. – 286 p.; 29. Brown Fr. E. The Excavations at Dura-Europos; Report of the Sixth Season. – New Haven, 1939. – 351 p.;

30. Bury J.B. History of the Later Roman Empire. – L.: Macmillan, 1923. – 684 p.; 31. Gárdonyi G. Slave of the Huns. – Dent: A.L.B., 1969. – 358 p.; 32. Gordon C.D. The age of Attila: fifth-century Byzantium and the Barbarians. – Michigan: University of Michigan Press, 1966. – 228 p.; 33. Haldon J.F. The Byzantine wars: battles and campaigns of the Byzantine era. – L.: Tempus, 2001. – 160 p.; 34. Harvey C. Attila, the Hun. – N.Y.: Infobase Publishing, 2003. – 100 p.; 35. Herbert W. Attila: King of the Huns. – L.: H.G. Bohn, 1838. – 553 p.; 36. Hinds K. Huns. – L.: Marshall Cavendish, 2009. – 80 p.; 37. Holland C. The death of Attila. – Knopf, 1973. – 273 p.; 38. Howarth P. Attila, King of the Huns: Man and Myth. – L.: Barnes and Noble Books, 1994. – 205 p.; 39. Hutton E. Attila and the Huns. – L.: Constable, Limited, 1915 – 228 p.; 40. Ingram S. Attila the Hun. – Blackbirch: Blackbirch Press, 2002. – 112 p.; 41. Laidlaw R. Attila: The Scourge of God. – Brooklyn: Birlinn, Limited, 2007. – 320 p.; 42. Laing J. Warriors of the dark ages. – Sutton, 2000. – 178 p.; 43. Little P. Secret of Attila: The Fall of the Huns. – N.Y.: Publish America, 2007. – 188 p.; 44. Man J. Attila The Hun. – L.: Transworld, 2005. – 389 p.; 45. Maenchen-Helfen O.J. The World of the Huns: Studies in Their History and Culture. – Berkeley; Los Angeles: L.: University of California Press, 1973. – 602 p.; 46. Mounter P. Attila the Hun. – Chicago: Jolly Good Egg Productions, 2008. – 84 p.; 47. McGovern W. The early Empires of Central Asia. – L., 1939. – IX, 435 p.; 48. Napier W. Attila. – L.: Orion, 2006. – 480 p.; 49. Nicolle D. Attila the Hun. – Oxf.: Osprey, 2000. – 64 p.; 50. Oliver M.T. Attila The Hun. – Lucent Books, 2005 – 112 p.; 51. Price S.S., Price S. Attila the Hun: Leader of the Barbarian Hordes. – L.: Scholastic Library Pub, 2009. – 128 p.; 52. Rice E. The Life and Times of Attila the Hun. – L.: Mitchell Lane Pub Incorporated, 2009. – 48 p.; 53. Segura A., Ortiz J. Attila. – N.Y.: Heavy Metal Magazine, 2001. – 48 p.; 54. Sugar P., Hanák P., Frank T. A History of Hungary. – Indiana: Indiana University Press, 1994. – 432 p.; 55. Thompson E.A. The Huns. – Blackwell, 1996. – 279 p.; 56. Thompson E.A. Romans and Barbarians: The Decline of the Roman Empire. – Wisconsin, 1982. – 553 p.; 57. Várdy S.B. Attila. – Dublin: Chelsea House Publishers, 1991. – 111 p.

УДК 929(477.85)

Віктор ДЕМОЧКО

БУКОВИНСЬКА ОДИССЕЯ ІСТОРИЧНИХ ЗНАМЕНИТОСТЕЙ

У рецензії на книгу Бабуха В.І. Буковинська одісея історичних знаменитостей /В.І.Бабух, Т.В.Бабух. - Чернівці: Мисто, 2012. - 80 с., аналізуються дванадцять нарисів, в яких розповідається про перебування на Буковині під час Першої світової війни видатних особистостей – коронованих персон, полководців, діячів революції, знаних майстрів пера.

Ключові слова: Буковина, Перша світова війна, Й.Б.Тіто, Микола II, Д.Карбишев, В.І.Чапаєв, Д.Рід, Л.Корнілов, О.Василевський, С.Єсенін, М.Булгаков, Карл I, Н.Махно, Й.Главка.

Виктор ДЕМОЧКО

БУКОВИНСКАЯ ОДИССЕЯ ИСТОРИЧЕСКИХ ЗНАМЕНИТОСТЕЙ

В рецензии на книгу Бабуха В.И. Буковинская одиссея исторических знаменитостей /В.И.Бабух, Т.В.Бабух. - Черновцы: Мисто, 2012. - 80 с., анализируются двенадцать очерков, в которых рассказывается о